

lenmesini emrettikleri tayin kararları, çeşitli konularda emir ve tâlimat mahiyetinde yazdırdıkları yazı anlamında da kullanılır. Kelimenin "eman vermek ve himayesine almak" mânâlarındaki kullanılışı ise sadece gayri müslimlerle ilgilidir. Dârülslâma eman ile giren **harbî***-ye **zû-ahd** (anlaşmalı), İslâm ülkesinde yaşayan ve kendilerine can, mal, ırz ve namus ile din güvenliği verilerek Allah ve Resulü'nün himayesine alınan gayri müslimlere (zimmi) **ehlü'l-ahd**, onlara verilen hakları ihtiva ve garanti eden resmî belgelere de **ahid** (ahidnâme) denilmiştir. Ayrıca halifenin veya valilerin bir şahsa, resmî veya özel mahiyette bazı hak ve görevler verdiğine dair emirleri ihtiva eden yazılarına da aynı ad verilmiştir.

İslâm tarihinde veliaht tayinine dair ilk ahidnâme, Hz. Ebû Bekir tarafından, kendisinden sonra Hz. Ömer'in halife olması için Hz. Osman'a yazdırılmıştır. Sonraki uygulamalarda örnek alınan bu ahidnâme besmele ile başlamakta ve yapılan vasiyetin ardından selâm ile sona ermektedir. Ahidnâmede Hz. Ebû Bekir'in mührü yer almaktadır (bk. M. Hamîdullah, s. 404-405).

Veliaht tayini için düzenlenen ahidnâmeler İslâm devletlerinde değişme ve gelişmeler göstererek zamanla farklı şekiller almış ve çeşitli üslûplarda yazılmıştır. Bu değişiklikler arasında sabit kalan tek şey, besmele ile başlamaları olmuştur. Bu konudaki ahidnâmelerin bazıları, bescemelenin ardından halife ve veliahtın isim ve lakapları zikredildikten sonra, **hamdele*** ve vasiyet metni (bk. Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IX, 337 vd.), bir kısmı ise besmeleden sonra **hamdele**, halife ve veliahtın isim ve lakapları ile vasiyet metni (bk. *a.g.e.*, IX, 386 vd.) yer alacak şekilde kaleme alınmıştır. Ahidnâmelerin sonunda, halifelerin kendi el yazıları ile, şahitleri ve veliahtın halifeliği kabul ettiğini belirten kısa bir ibâre yer almaktadır (bk. *a.g.e.*, IX, 391-393).

Halifelerin vali ve âmillerine, kumandan, kadı ve diğer memurları için yazdırdıkları ahidnâmeler de veliahtlar için yazılan ahidnâmeler gibi tarih boyunca çeşitli değişiklikler göstermiştir. Bu tür ahidnâmelerin ilk örnekleri Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerine aittir. Bunlar arasında, Hz. Peygamber'in Yemen'e vali olarak gönderdiği Muâz b. Cebel ve Amr b. Hazm'a, Hz. Ebû Bekir'in irtidad edenlere karşı

gönderdiği ordu kumandanlarına, Hz. Ömer'in kaza işlerine tayin ettiği Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye, Hz. Ali'nin Mısır'a vali tayin ettiği Eşter en-Nehâ'ye verdikleri ahidnâmeler zikredilebilir. Kalkaşendî, İslâm devletlerinde çeşitli konularda yazılmış ahidnâmelerin belli başlı özelliklerini anlatarak birçok ahidnâme örneğini eserine almıştır.

İslâm devletleri sınırları içerisinde yaşayan Ehl-i kitap için ilk ahidnâme Hz. Peygamber tarafından verilmiştir. Hz. Peygamber'in verdiği bu ahidnâmelerin hemen hemen tamamı hicrî 9. yıldan sonraki döneme aittir. Suriye, Filistin, Mısır ve Kuzey Afrika ile Irak, İran, Azerbaycan ve Anadolu'nun bazı bölgelerinin fethedildiği Hulefâ-yi Râşidîn ve özellikle Hz. Ömer döneminde, buralarda yaşayan gayri müslimlere birçok ahidnâme verilmiştir. Hz. Peygamber'in Eyle hâkimi Yuhanna'ya, Ezruh ve Maknâ halkına, Hz. Ömer'in Beytülmakdis (Kudüs), Hâlid b. Velid'in Dimaşk, Ebû Ubeyde b. Cerrâh'in Ba'lebek, Amr b. Âs'ın Mısır halkına verdikleri ahidnâmeler de bu konudaki ilk örneklerdir.

Bazı şahıs ve gruplara tanınan hak ve imtiyazlarla ilgili ahidnâmelerin ilk örnekleri olarak da Hz. Peygamber'in Evfâ el-Anberî'ye Medine yakınlarındaki Gamîm'i, oradan geçen yolculara yemek yedirmek şartıyla **iktâ*** ettiğine, Bilâl b. Hâris el-Müzenî'ye Kabeliye madenlerini, Cial kabilesine İrem'i verdiğine ve burada onlardan başka hiç kimsenin bir hak iddia edemeyeceğine, Bârik kabilesine de meyve ağaçlarının kesilmeyeceğine, kendileri istemedikçe vahaların da hayvan otlatılmayacağına dair verdiği ahidnâmeler zikredilebilir.

Bazı hristiyanlar Hz. Peygamber'e nisbet edilen ahidnâmeler de uydurmuşlardır. Bunların en meşhuru, Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethi sırasında kendisine sunulan Tûrisînâ Manastırı'ndaki ahidnâmedir. Hz. Ali'nin el yazısı ile 3 Muharrem 2 (7 Temmuz 623) tarihinde kaleme alındığı iddia edilen bu ahidnâmeyi Yavuz Sultan Selim İstanbul'a getirmiş, Arapça bir sureti ile ulemâdan bir heyete tercüme ettirdiği Türkçe nüshaya, zimmilerin hukukunu teyit etmek üzere yeni bir ahidnâme ekleyerek aynı manastıra konulmak üzere geri göndermiştir.

Başta veliaht tayininde kullanılanlar olmak üzere, çeşitli seviyelerdeki yönetici ve memurlara verilen ahidnâmelerin kâğıt ve kalemleriyle kullanılan yazı

çeşitleri diğer yazışmalardan ayrı özelliklere sahipti (bk. Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, IX, 394-397; X, 178-179). Ahidnâmeler, ait oldukları dönemin dil, üslûp, kâğıt ve yazı çeşitleri bakımından olduğu kadar, tanzim edildikleri devletin tarihi için de birinci elden kaynak olmaları sebebiyle çok önemli vesikalardır.

BİBLİYOGRAFYA:

İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1388/1968, I, 263-264; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ahd" md.; İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-a'yûn* (nşr. M. Abdülkerim Kâzım er-Râzî), Beyrut 1404/1984, s. 446-448; *Lisânü'l-'Arab*, "ahd" md.; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, Kahire 1383/1963, IX, 337 vd., 384-408; X, 5-468; a.mlf., *Me'âşirü'l-inâfe ft me'âlimi'l-hilâfe* (nşr. Abdüssettâr Ahmed Ferrâc), Kuveyt 1964, I, 48 vd., 336-339; II, 318 vd.; III, 1 vd.; Feridun Bey, *Münşeât*, İstanbul 1274-75, I, 30-351; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, Rabat 1346 — Beyrut, ts. (Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî), I, 127 vd., 137 vd., 177-191; C. Zeydan, *Medeniyet-i İslâmiyye Târîhi* (trc. Zeki Megâmız), İstanbul 1329, IV, 171-177; E. Tyan, *L'Histoire de l'organisation judiciaire en pays d'Islam*, Leiden 1960, s. 180-184; M. Hamîdullah, *el-Vesâ'îku's-siyâsiyye*, Beyrut 1389/1969, s. 117-120, 213-214, 241, 260, 269, 281, 404-405, 457, 485, 488, 502; Ahmed Atıyyetullah, *el-Kâmûsü'l-İslâmî*, Kahire 1399/1979, V, 564-566.

MUSTAFA FAYDA

□ TÜRK TARİHİ. Osmanlılar'da yabancı devletlere verilen ticarî imtiyazları veya sulh antlaşmalarını ihtiva eden belge.

Ahidnâme, lugatlarda "muâhede" veya "antlaşma kâğıdı" gibi kısa tarifleri yanında, "antlaşma şartlarını ve iki tarafın imzasını taşıyan kâğıt" şeklinde de tarif edilmektedir. Aslında ahidnâme, bazan karşılıklı anlaşma sonucu varılan şartları, bazan da istenilen imtiyazları ihtiva etmekle beraber, tarafların birlikte imza koydukları bir belge değildir. Ancak, bir sulh antlaşması bahis konusu olduğunda, tarafların delegelerince ayrı ayrı imzalanan ve tesbit edilmiş şartları ihtiva eden **temessük***lere göre maddeleri belirlenmiş olan metnin başında padişahın tuğrasının yer aldığı bir belgedir.

Ahidnâmeler, İslâm hukukunun prensipleri göz önünde tutularak ve şeyhülislâmın fetvası alınarak verilmiş belgeler olup harbî taifesine eman bahşedildiğini göstermektedir.

Diplomatik* bakımdan ahidnâme, padişaha ait ferman ve beratlarda olduğu gibi, Allah'ın adı ile Hz. Peygamber ve dört halifenin adlarının zikredilip Allah'ın yardımı, Peygamber'in şefaati-

nin istendiği davet rüknüyle başlar, bunun altında padişahın tuğrası yer alır. Bazı ahidnâmelerde unvan denilen, padişahın sıfatlarının sayıldığı kısma geçilmeden önce beratları hatırlatan "nişân-ı şerif-i âlişân-ı sultânî..." veya benzeri bir başlangıç formülü bulunur. Bu da verilen tarafa bazı haklar bahşeden ahidnâmelerin bir cins berat kabul edildiklerinin ifadesidir. Ancak diğer berat-larda bulunmamasına karşılık ahidnâmelerde mutlaka unvan vardır.

Unvandan sonra karşı tarafın sıfatlarının kısaca sayıldığı elkâb ve duayı müteakip **dibâce*** de ahidnâmenin verilış sebep ve şartları izah edilir. Bu kısmın muhtevası, ahidnâmenin mahiyetine göre farklılık gösterir. Yeni tahta geçen bir hükümdarın selevi zamanındaki sulhun yenilenmesi isteği üzerine verilen bir ahidnâmede bu husus zikredildikten sonra, eğer varsa, hudut boylarında yer yer ihlâl edilen antlaşma maddelerine bundan böyle riayet edilmesi şartıyla sulhun yenilendiği belirtilir. Ahidnâmenin yenilenmesini isteyen taraf, daha önce yapılan sulhta Osmanlı Devleti'ne vergi öder duruma gelmişse, sulhun,

verginin zamanında ödenmesine bağlı olduğuna da işaret edilir (bk. III. Murad tarafından 984/1576'da Avusturya'ya verilen ahidnâme: *Muâhedât Mecmuası*, III, 66-67). Bir savaş sonrasında verilen sulh ahidnâmesinde ise dibâcede, bazı sebeplerden dolayı iki devletin bir süredir düşmanca münasebetler içinde oldukları, fakat artık iki tarafın tebaalarının refahları için dostluğun yeniden kurulmasının istendiği, eğer barışı sağlamak üzere başka bir devlet aracılık etmişse bu devlet ile ara bulucu rolü oynayan elçinin adı, barış görüşmelerinin kimler arasında ve nerede yapıldığı, antlaşmanın kaç madde üzerine tanzim edildiği, hangi tarihten itibaren, ne kadar süreyle yürürlükte kalacağını belirleyen temessüklerin teati olunduğu, kararlaştırılan maddelerin kabul ve tatbikleri hususunda taraflar hükümdarlarınca tayin edilen süre içinde tasdik edileceği konusunda anlaşmaya varıldığı belirtilir (bk. 1152/1739 Avusturya sulh ahidnâmesinin dibâcesi: BA, *Ecnebi Defterleri*, nr. 57/1, s. 179-180). Ticarî imtiyazları ihtiva eden ahidnâmelerin dibâcesinde ise ahidnâmenin kimin tarafından istendiği, tecdid mahiyetinde mi olduğu, yeni maddeler ihtiva edip etmediği gibi hususlar da yer alır. Padişahın bahsettiği imtiyazlar için ahidde bulunması, karşı tarafın ihlâs ve sadakatine bağlı olduğundan bu hususa da daima işaret edilir.

Hangi tip ahidnâme olursa olsun, dibâcenin sonunda, ahidnâme şartlarına sadık kalınacağına dair söz verilir. XV. ve XVI. yüzyıl ahidnâmelerinde bu husus daha kuvvetli bir şekilde ifade edilmiştir. "...Eymân-ı mugallaza / şedide ile yemin ederim ki, yeri ve göğü yaratan Perverdigâr hakkıyçün..." (bk. 1482, 1521 ve 1540 Venedik ahidnâmeleri: Gökbilgin, *TTK Belgeler*, I/2, s. 121, 129 ve V-VIII/9-12, 43) veya benzeri ifade kullanılan bu yemin tarzına XVIII. yüzyıl ahidnâmelerinde rastlanmaz. Fakat şartların kabul ve tasdik edildiğine dair bir hatt-ı hümayun ve bir fermân-ı âlî çıkmasını takiben "tuğra-yı garrâ-yı cihân-ârâ ile müşerref ahidnâme-i hümayun"un verildiği belirtildikten sonra, bazan "madde-be-madde, lafz-be-lafz" (bk. 1012/1700 tarihli Rus ahidnâmesi: BA, *Ecnebi Defterleri*, nr. 83/1, s. 5), "yerlü yerinde riâyet ü siyânet olunacak" (bk. a.y., nr. 57/1, Avusturya, s. 180; nr. 164/4, Venedik, s. 20) maddelere geçilir.

Münşeat mecmualarında ise tuğra, unvan ve elkâba yer verilmeyip diğer

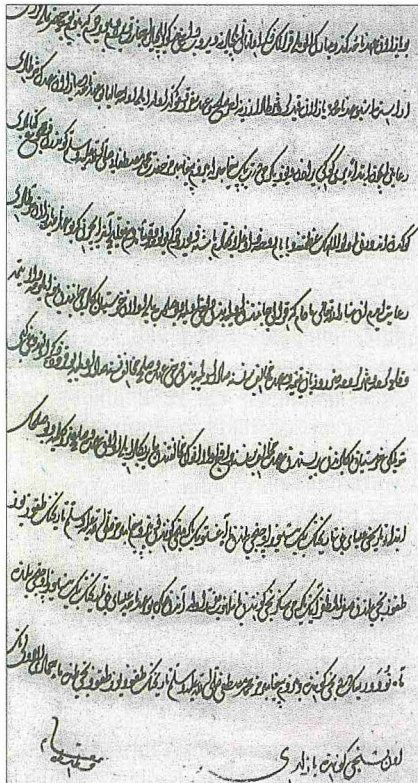
hususlar yedi rükün olarak şöyle sıralanmıştır: 1. Allah'a hamd; 2. Hz. Peygamber'e **tasliye*** 3. "Halâlet-i ahd ü peymân"; 4. "Muâhededen inhirâfa terhib"; 5. "Ahid in'ikadının tafsili"; 6. "Himmetin ahde sadâkata sarf, niyyetin tecavüzün men'ine atf olunacağı"; 7. "Allah'tan istikamet" (bk. Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 460, vr. 65^a).

Sulh ahidnâmelerinde şartlar özel durumlara göre tesbit edilmekle beraber genellikle bu defa kararlaştırılan sınır belirtilir; nerelerin, ne gibi şartlarla hangi tarafa ait olacağına işaret edilir; kale ve bina inşası ve tamirleri ile istihkâmın durumu bir prensibe bağlanır; harp esirlerinin iadesi, harp tazminatı gibi hususlarla daha önceki antlaşmalardan hangilerinin yürürlükte olduğu, hangilerinin hükümsüz kaldığı belirtilir. Bazılarında dinî konulara da temas edilir; meselâ kiliselerin korunması, Osmanlı sınırları içindeki -genellikle adı belirtilen- yerlerde yeni kilise inşası veya tamirine müsaade edileceği, isteyenlerin Kudüs vb. yerlere gidebileceği gibi maddelerle ticarî imtiyazları ihtiva eden maddeler de yer alır (bk. Avusturya ahidnâmeleri : 1699, 14. madde [*Muâhedât*, III, 99]; 1718, 13. madde [III, 108]; 1739, 11. madde [III, 125-126]; Rus ahidnâmeleri : 1701, 10. madde [III, 216]; 1721, 11. madde [III, 235]; 1739, 9. madde [III, 248]; 1774, 11. madde [III, 259-260]).

Ticarî mahiyetteki ahidnâmeler ise **müste'min*** adı verilen ahidnâmeli devletler tebaasına, Osmanlı topraklarıyla kara sularında seyrüsefer, ikamet ve ticaretleri sırasında tanınan haklarla tâbi olacakları şartları ihtiva etmektedir. XVIII. yüzyıl sonlarında müste'min tüccar, Osmanlı memleketlerinde yaptıkları ticaret bakımından her biri "en çok müsaadeye mazhar millet" statüsüne sahip olmakla birlikte, bu imtiyazları bir defada almış değillerdir. Ayrıca, her birinin ahidnâmeli durumuna girmeleri de farklı zamanlardadır.

Osmanlı Devleti Yakındoğu'yu, coğrafi keşiflerden önceki gibi Uzakdoğu-Avrupa ticaret yolunun güzergâhı olarak tutabilmek, ayrıca kendi toprakları üzerindeki ticareti de geliştirebilmek için Anadolu Selçukluları, Bizans ve Memlükler tarafından Ceneviz ve Venedikliler'e verilmiş olan imtiyazları XIV. yüzyıldan itibaren yenilemiş, XVI. yüzyıldan itibaren de Fransa (1536), İngiltere (1580), Hollanda (1612), Avusturya (1616) başta

II. Bayezid dönemine ait bir ahidnâme

olmak üzere, İsveç (1737), Sicilyateyn (1740), Danimarka (1756), Prusya (1761) ve İspanya'ya (1783), Fransa ve İngiltere'ninkilere benzer ahidnâmeler vermiştir.

Ticarî imtiyazlar veren ahidnâmelerin ihtiva ettiği maddeler belli başlı birkaç grupta toplanabilir:

I. ŞAHSIN HUKUKU

Osmanlı memleketleriyle ticaret yapan ve Osmanlı topraklarında oturan müste'minlere kanunlar önünde bazı haklar tanınmıştır: 1. Hürriyet, haraç ve yağmadan korunma. Müste'min statüsünde olanlar giyimlerinde ve yaşayış tarzlarında serbest bırakılmışlar; hatta bazı özel durumlarda müslüman kıyafeti giymelerine dahi müsaade edilmiştir. Evlerine ise, bir suçlu veya esire yakınlık etme yahut kaçak mal bulundurma gibi çok zaruri bir sebep olmadıkça girilemezdi. Bu hallerde dahi elçi ve konsolos bulunan yerlerde onlara haber verilerek, tayin edecekleri kimselerle birlikte gidilir ve arama yapılır. Evli veya bekâr olsun, müste'minlerden hiçbir zaman haraç alınmayacağı, malları herhangi bir sebeple yağmalandığı takdirde buldurulup iade edileceği ve buna sebep olanların cezalandırılacağı da garanti edilmişti. 2. Verâset, kefalet, borç. Bir müste'min öldüğünde malı ancak kanunî vârislerine intikal ederdi. Vârisiz veya vasiyetsiz ölüm halinde ise malların kime intikal edeceği hususuna ilgili konsolos karar verirdi. Elçilik ve konsolosluklarda vazifeli Osmanlı tebaası tercümanların vârisiz ölümleri halinde ise malları beytûlmâle kalırdı. Bir kimsenin borcundan ancak kefilî mesul tutulabilir, herhangi bir vatandaş ödeme yapmaya zorlanamazdı. 3. Müste'min tüccarın Osmanlı tebaası ile olan davaları kadılar tarafından görülürdü. Ancak davaya bakılabilmesi için ticaret ve kefalet gibi konularda daha önce kadiya müracaatla sicile kaydettirilip hüccet* alınması ve elçi, konsolos veya tercümanlarından birinin de mahkemede hazır bulunması gerekiyordu. Şahitlik hakkı sadece müslümanlara tanınmış değildi; müste'min ve zimmi*lerin şahitlikleri de daima kabul edilirdi. Fakat yalancı şahit kullanarak itham ve iddialarda bulunmaları halinde şer'-i şerifi ihlallerine müsaade olunmazdı. Kararın âdilâne verildiği konusunda herhangi bir şüphe halinde davanın yeniden görülmesi istenebilirdi. Ancak bu ikinci defa aynı yerde görülemez, başka bir mahkemeye

havale edilirdi. 4000 akçeyi aşan davalara ise sadece İstanbul'da bakılabilirdi. Diğer devletlere verilen ahidnâmelerden farklı olarak, Avusturya ile Pasarofça'da tesbit edilen esaslara göre verilen ahidnâmede (5. md.), merkezde görülecek davalar için 3000 akçe sınırı getirilmişti (bk. *Muâhedât*, III, 116).

Aynı milletten iki kişi arasındaki davalar ise konsolos veya elçi tarafından görülür, Osmanlı adli makamları müdahalede bulunmazdı.

II. DİPLOMATİK MİSYONA TANINAN HAKLAR

Osmanlı şehirlerindeki ahidnâmeli devletlerin konsolosları, Osmanlı Devleti'nin himayesi altında olduklarından, hiçbir şekilde hapsedilemezler ve evleri mühürlenemezdi. Osmanlı Devleti, ahidnâmelerde yer almamakla beraber, konsolos tayinlerini tasvip ettiğinin işareti olmak üzere, konsolosların vazife yerleri ile hak ve selâhiyetlerini gösteren beratlar verirdi. Bu beratlarda, gece ve gündüz, ikametgâhları içinde veya dışındaki hizmetkârları ve hayvanlarına hiçbir şekilde müdahale edilip zarar verilmeyeceği taahhüt edildiği gibi, şahsî mallarının da gümrük resminden muaf tutulacağına işaret olunurdu. Elçi ve konsoloslar istedikleri şahısları yasakçı* ve tercüman olarak kullanabilirlerdi. Konsolosların kendi bayrakları altındaki gemilerle yapılan ihracat ve ithalâtın alacakları "konsolosluk hakkı"nın (bu resmin oranı % 2 idi) eksiksiz olarak verilmesi gerekiyordu. Zaten bir devletin bayrağını taşıyan gemi, o şehirdeki kendi konsolosunun izni olmadıkça limanı terk edemezdi.

III. SEYR-i SEFÂ'İN ve TİCARET

Müste'min gemilerinin tam bir emniyet ve serbestlik içinde Osmanlı limanlarına gelip gitmeleri, tüccarlarının Osmanlı şehirlerinde huzur içinde ticaret yapmalarını temin maksadıyla ahidnâmelere konuyu açıklığa kavuşturucu maddeler konmuştu: 1. Akdeniz'de seyredecek gemiler. Ahidnâmeli devletlerin bayraklarını taşıyan gemiler Osmanlı sularında serbestçe seyrederek ve yine Osmanlı limanlarına serbestçe girip çıkabilirlerdi. Uğradıkları veya hava muhalefeti gibi sebeplerle sığınmak mecburiyetinde kaldıkları limanlarda, ücretini ödemek suretiyle erzaklarını temin edebilirlerdi. Girdikleri limanlarda herhangi bir taarruza mâruz kalmayacakları taahhüt edildiği gibi, fırtınanın ge-

milerini karaya atması halinde beyler ve kadıların yardımıda bulunacağı, kurtulan mallarının kendilerine teslim edileceği hususunda da teminat verilmişti. Müste'min gemilerinin denizde Osmanlı gemileriyle karşılaşmaları halinde de birbirlerine dostça davranacaklarına işaret olunmuştu. 2. Ticaret Serbestliği. a) Müste'min tüccar, Osmanlı ülkesine kara ve deniz yoluyla gelip gitme ve ticaret yapma hakkına sahip kılınmıştı. Hatta II. Bayezid devrinde (1482) verilen, Yavuz Selim (1513) ve Kanûnî Süleyman'ın cülûslarından sonra (1521) yenilenen ahidnâmelerde, "...Trabzon ve Kefe'ye... yâşadan ve kurudan, Boğaz'ın içinden ve dışından..." denilerek (bk. Gökbilgin, *TTK Belgeler*, V-VIII, 40, 43), Karadeniz'de de ticarete bulunabilecekleri belirtilmişti. 1540 Venedik ahidnâmesinde ise Karadeniz limanlarının adı yoktur. 1601 İngiliz ahidnâmesinde, İngiliz bayrağı taşıyan tüccarların Don nehrinden Azak ve Rusya'ya kadar olan memleketlerde ve bu memleketlerle Osmanlı toprakları arasında deniz veya kara yoluyla ticaret yapabilecekleri (bk. *Münşeât*, II, 476) ifade edilmiş ve bu madde daha sonraki ahidnâmelerde de tekrarlanmış olmasına rağmen, Batı Avrupa devletlerinin Karadeniz'de kendi bayrakları altında ticaret yapma hakkını kazanmaları XIX. yüzyılı bulmuştur. b) Müste'min tüccar, Osmanlı kanunlarına göre memleket dışına çıkarılması yasaklanmış olan hububat ile barut ve silâh gibi harp malzemesi ve pamuk, pamuk ipliği, deri vb. sanayi ham maddeleri müstesna, her türlü malın ihracını yapabiliyordu. Hatta zaman zaman İngiltere ve Fransa gibi Osmanlı Devleti'yle sıkı münasebetler içinde olan devletler, bu malları da ihrac edebileceklerine dair ahidnâmelere maddeler koydurabiliyorlardı. Meselâ Fransızlar 1569 ahidnâmesinde pamuk, pamuk ipliği ve sahtiyan ihracı yapabilmeye imtiyazı aldıkları gibi (bk. *Muâhedât*, I, 6), Hollandalılar da 1612 ahidnâmesine bunlarla birlikte balmumu ve gönü de koydurmışlardı (bk. *a.e.*, II, 99). 3. Gümrük Resmî. a) Ahidnâmelerde, Osmanlı topraklarında ödenecek gümrük resimlerinden de bahis vardır. İlk devir ahidnâmelerinde gümrük resminin "âdet ve kanun üzere" alınacağına temasla yetinildiği halde, daha sonra, alınacak resmin yüzde oranı da kaydedilmeye başlanmıştır. Anadolu Selçukluları zamanında XIII. yüzyıl başlarında Venedikliler'e verilen ticarî imtiyazlardaki % 2 gümrük resmi Fâtih'in saltana-

tının başlarına kadar aynı oranda kalmış, fakat bu devirde önce % 4, sonra da % 5'e çıkarılmıştır. XVI. yüzyıl sonlarına kadar bu oran muhafaza edilmekle beraber imparatorluğun her yerinde, bütün milletlerin tüccarları için geçerli olduğu söylenemez. Birçok gümrükte mahallî kanunlara uyularak her bölgede değişik oranlarda gümrük resmi alınmaktaydı (Ö. L. Barkan'ın, *Kanunlar* adlı eserinden faydalanılarak hazırlanmış, farklılıkları gösteren tablo için bk. Ş. Turan, *TTK Belgeler*, IV/ 7-8 (1969), s. 166-167). Gümrük resmi oranını ilk defa % 3'e indirmeyi başaran millet İngilizler'dir. XVI. yüzyıl sonlarında bir beratla aldıkları bu imtiyaz, 1601 ahidnâmesinde Halep, Mısır gibi yerlerde ticaret yapan İngilizler'in de sadece % 3 ödeyecekleri şeklinde teşmil edilmiştir. Bu uygulama, % 5 ödeyen diğer devletlerin İngiliz bayrağı altında ticaret yapmaya başlamaları sonucunu doğurmuşsa da 1612'de Hollandalılar'a (bk. *Muâhedât*, II, 105), 1616'da ise Avusturya'ya verilen (bk. *Muâhedât*, III, 76) ahidnâmelerde de gümrük-resmi % 3 olarak tesbit edilmiştir. Fransızlar'ın gümrük resmini % 3 oranında ödemeye başlamaları 1673, bunun Mısır'a da teşmili ise 1690'ı bulmuştur. XVIII. yüzyılda diğer Avrupa devletleri de ahidnâmeler alıp "en çok müsaadeye mazhar millet" sıfatını kazandıkça aynı hakka sahip olmuşlardır. b) Osmanlı ülkesine gelen bir müste'min malından sadece bir defa, ilk karaya çıktığı iskelede veya kara yoluyla gelmişse, sınırı geçtikten sonraki ilk gümrükte resim alınırdı. Gümrüğü ödenen mal satılmayıp başka bir Osmanlı şehrine götürüldüğü takdirde ikinci defa gümrük istenmezdi. c) İlk defa 1601 ahidnâmesinde yer alan, daha sonra diğerlerine de giren bir madde de Osmanlı ülkesine getirilip götürülen altın ve gümüş paralardan gümrük alınmayacağına dairdir. Beylerbeyi, kadı ve darphane emirlerinin, müste'min tüccarın ellerindeki parayı akçeye çevirmeleri hususunda ısrar etmeyecekleri belirtilmekte, böylece Osmanlı topraklarında yabancıların para ticareti yapmalarına da zemin hazırlanmaktaydı. d) Müste'min tüccara ait malların sahibinin veya kaptanın rızası olmadıkça karaya çıkarılmayacağı ve ancak karaya çıkarılan mallardan gümrük alınacağı da ahidnâmelerde yer alan maddelerdendir. e) Müste'minlere ait gemiler limanı terkederken selâmetlik akçesi adıyla bir meblağ daha

öderlerdi ki 1675 İngiliz ahidnâmesinde bu resmin 300 akçeyi geçemeyeceğine işaret olunmuştur.

Ahidnâmelerin Tatbiki. Ne karşı tarafın "ihlâs ve sadakat üzere" olacaklarına dair verdikleri sözler, ne de padişahların yeminleri, ahidnâme hükümlerinin mutlak surette tatbikini mümkün kılabilmıştır. Osmanlı idarî kademelerindeki vazifelilerin bazan şartları iyi bilmemesi, bazan da bilerek uygulamak istememesi (meselâ *iltizâm**'la idare edilen gümrüklerde kazancı arttırma hırısı), müste'min tüccarın gümrük resmi vermemek suretiyle kârlarını arttırmak için kaçakçılığa teşebbüs etmeleri, tercüman statüsü kazanan Osmanlı tebaası gayri müslimlerin hem bazı vergilerden muaf olabilmek, hem de imtiyazlı bir durumda ticaret yapabilmek için ahidnâme maddelerindeki açıklardan faydalanmaya çalışmaları, elçilik ve konsoloslukların ise bunları desteklemeleri ahidnâme hükümlerinin ihlâline yol açmıştır. Bununla birlikte Osmanlı idaresi, ahidnâmelerin en iyi şekilde uygulanması için büyük bir dikkat ve itina göstermiş, her müracaat veya şikâyetle Dîvân-ı Hümayun kayıtlarına başvurarak hakkın yerine getirilmesine çalışmıştır. Hatta farkına varılmadan verilen hükümler olduğu takdirde bunların düzeltilmesi yoluna da gidilmiştir. Meselâ Fransız tüccarının ödediği gümrük resminin XVII. yüzyıl sonlarından itibaren Mısır dahil Osmanlı ülkesinin her yerinde % 3'e indirilmesi kabul edilmiş olduğu halde, 1142'de (1729) Basra'da valilerin hâlâ % 5 ve bazı mallarda % 6'ya varan oranlarda gümrük almaları normal karşılanmış ve bu hususta istenilen hüküm gönderilmişse de yapılan hata farkedilerek iki sene sonra Fransız elçisinin müracaatı üzerine kayıt silinmişti (BA, MD, nr. 135, s. 434).

Müste'min tüccardan gümrük resmi alınacağı, hediye vb. adlarla başka bir talepte bulunulmayacağı ahidnâmelerde kayıtlı olduğu halde, zaman zaman idarecilerin haksız bazı isteklerde bulunduğuları da olmuştur. Meselâ Kıbrıs Valisi Fazlı Paşa'nın gönderilen *buyruldu**'ya rağmen iskeleye yanaşan Venedik gemilerinden "hediye" adıyla zorla para alması şikâyetine yol açınca, ahidnâme şartlarına göre hareket etmesi konusunda hüküm gönderilmişti (BA, A.DVN [1090]).

Ahidnâmelerde müste'minlerin, sadece "kifâf-ı nefsi için sıra sıkıp içmeleri"ne müsaade olunduğu halde bunu

bir kazanç vasıtası haline getirmeleri, özellikle müslümanlara satmaları doğru bulunmadığından, bir fermanla içki yapıp satmaları yasaklanmış, fakat konsolosluklardaki tercüman vb. hizmetliler için her konsolosa 3000 müdre içki verilmesi hususunda ferman çıkarılmıştı. Ancak, İzmir'deki konsolosların bununla yetinmeyip şehre gelen üzümünden satın alarak kendilerinin içki imal etmeye başlamaları, Rebiülâhîr 1083 ortalarında (6-15 Ağustos 1672) yeni bir fermanın çıkarılmasını gerektirmişti (BA, *Atık Şikâyet*, nr. 7, s. 126/ 1). Bu hüküm, ahidnâme maddelerinin karşı tarafa kötüye kullanılması halinde, çıkarılan fermanlarla bazı düzenlemelere gidildiğini göstermektedir.

Müste'min tüccarın, devleti en fazla meşgul eden riayetsizliklerinin başında ise kaçakçılık geliyordu. Diğer memleketlerde tatbik edilenlere göre düşük oranda olmasına rağmen, gümrük resmini ödememek için türlü tertiplere girişebiliyorlardı. Malı gümrük memurluğu bulunmayan iskelelere çıkarmak veya oralardan ihraç etmek yanında, büyük iskelelere gelmeden önce Ege adalarından birine uğrayıp küçük bir menfaat karşılığında oranın gümrükçüsünden *edâ tezkiresi** olarak büyük gümrüğe gelindiğinde bunu gösterip resim ödemeden malı karaya çıkarmak, bu kaçakçılık usullerinden biriydi. Ancak devlet, olayların tekrarlanması karşısında, bu gibi belgelere itibar edilmemesi, gümrük resimlerinin sadece İstanbul, İzmir ve onlara bağlı gümrüklerde alınabileceği, Ege sahillerinden yapılacak ihraçta ise İzmir gümrüğü eminince tayin edilmiş memur ve kâtip bulunmayan iskelelerde resim tahsil edilmesinin makbul sayılmayacağı hususunda 1135 (1722) tarihinde "emr-i şerif" çıkarmıştı.

Elçilik ve konsolosluklar hizmetindeki Osmanlı tebaası tercümanlar meselesi de özellikle XVIII. yüzyılda devleti hayli meşgul eden konulardan biri olmuştur. Herhangi bir elçilikten böyle bir berat satın alan bir gayri müslim, kayıtlı olduğu konsolosluğun bulunduğu şehre hiç gitmeden, ahidnâmelerin tercümanlara tanıdığı bazı hakları kötüye kullanarak müste'min tüccar statüsünde ticaret yapabiliyordu. Durumun düzeltilmesi için elçiliklere yapılan resmî müracaatlar ise fayda vermiyordu. İşte bu hal neticede devletin, gayri müslim tebaasına müslümanlardan daha fazla haklar tanıyarak *Avrupa tüccarı** denilen sınıfın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

XIX. yüzyıla kadar barış antlaşmalarını olsun, ticarî imtiyazlar olsun ahidnâme adıyla anıldıkları halde, zamanla tek taraflı imtiyaz mahiyetini kaybederek karşılıklı yapılan muahede hüviyeti kazanmışlardır. Yine eskisi gibi, başta padişah tuğrasını ihtiva etmekle beraber, dîbâcenin sonlarına doğru zikredilen ahidnâme kelimesinin muahede olarak değiştiği görülmektedir. Bu da Avrupa hükümdarlarının Osmanlı padişahı ile artık eşit seviyelerde kabul edildiğini göstermektedir. Ayrıca muahede dîbâceleri, ahidnâmelerinkine nazaran biraz daha kısadır.

Ahidnâmeler sadece bağımsız devletlere verilmiş değildir. Macar kralı (bk. *Münşeât*, II, 448-50), Erdel beyi (a.g.e., II, 443-446, 450-453, 469-473, 553-454), Kartil hâkimi (a.g.e., II, 313-314) gibi Osmanlı hâkimiyeti altında bulunan kral ve beylere de ahidnâmeler verilmiştir. Ayrıca ahidnâme verilmesi keyfiyeti sadece padişahlara münhasır değildir. Şehzadeler, valilikleri sırasında içeride bazı gruplara ahidnâme verebildikleri (bk. Zarfî Orgun, *Tarih Vesikaları*, II/9 (1942), 166-167), şeyhlerin de halife tayin ettiği müridine ahidnâme verdiği anlaşılmaktadır (bk. *Münşeât*, Hâlet Efendi, nr. 760, 646).

BİBLİYOGRAFYA :

Arşiv Belgeleri: BA, *Ecnebt Defterleri* (her devlet için tutulmuş defterler ayrı ayrı olup bu defterlerde ahidnâme sûretleriyle o devlet tebaasına ait meseleleri ihtiva eden hükümler ve gümrük tarife defterleri yer almaktadır); BA, MD; BA, *Atık Şikâyet Defterleri* (bu iki seride ahidnâmeler tabkâtı ile ilgili çok sayıda hüküm vardır).

Yayınlanmış Belgeler ve Muâhedât Mecmuaları: Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtı's-se-lâtin*, İstanbul 1275, c. II; *Muâhedât Mecmua'sı*, İstanbul 1294, c. III; Gabriel Efendi Nourdoughian, *Recueil d'actes internationaux de l'Empire Ottoman*, Paris 1897 (I. cildin başında ahidnâme metinlerinin bulunacağı eserleri gösteren liste vardır); J. de Testa, *Recueil des traités de la Porte Ottoman avec les puissances étrangères*, Paris 1865-96; Ö. Lütfî Barkan, *Kanunlar I*, İstanbul 1943; Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri*, Ankara 1953; J. C. Horowitz, *Diplomacy in the Near and Middle East*, Princeton 1956, c. II; Zarfî Orgun, "Şehzade Ahmed'in Yayalara Verdiği Ahidname", *Tarih Vesikaları*, II/9, İstanbul 1942, s. 166-67; M. Tayyib Gökbilgin, "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri", *TTK Belgeler*, 1/2 (1965), s. 119-220; a.m.f., "Venedik Devlet Arşivindeki Türkçe Belgeler Koleksiyonu ve Bizimle İlgili Diğer Belgeler", a.e., V-VIII/9-12 (1972), s. 43; Şerafettin Turan, "Osmanlı İmparatorluğu ile İki Sicilya Kralığı Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defterleri", a.e., IV/7-8 (1969), s. 79-167.

İncelemeler: *Kapitülasyonlar* (trc. Macar İskender—Ali Reşad), İstanbul 1330; Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, London 1935; Pakalın, I, 29; A. Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetlerinin Başlangıcı ve Gelişmesi (1553-1610)*, Ankara 1953; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, Ankara 1958; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadî Münasebetleri (1580-1838)*, Ankara 1974, c. I; Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayri Müslimler*, Ankara 1983; İsmail Soysal, "Türk-Fransız Diplomasi Münasebetlerinin İlk Devresi", *Tarih Dergisi*, III/5-6, İstanbul 1953, s. 63-94; Halil İnalçık, "İmtiyâzât", *ET* (İng.), III, 1179-1189.

MÜBAHAT S. KÜTÜKOĞLU

AHİLİK

XIII. yüzyılda

Anadolu'da görülmeye başlayan ve bir süre sonra Osmanlı Devleti'nin kurulmasında önemli rol oynayan dinî-içtimai teşkilât.

Arapça "kardeşim" mânasındaki ahî kelimesinden gelen bu adın Türkçe'deki akıdan (cömert) türetildiğini ileri sürenler de vardır. Temelde Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine dayandırılan prensipleriyle İslâmî anlayışa doğrudan bağlı olan Ahiliğin, tasavvufta önemli bir yeri bulunan "uhuvvet"i hatırlatmasından dolayı da kolayca yayılması ve kabul görmesi mümkün olmuştur. Bu teşkilâtın Anadolu'da kurulmasında fütüvvet* teşkilâtının büyük tesiri vardır. İslâm'ın ilk asrından itibaren görülmeye başlayan fütüvvet teşekkülleri içinde hicrî III. (IX.) yüzyıldan itibaren de esnaf birlikleri ortaya çıkmıştır. Başka bölgelerde mensuplarına *civanmerd*, *ayyâr* (ayyârân), *fetâ* (fıtyan) gibi isimler verilen fütüvvet ülküsünün, İslâm'ın yayılmasına paralel olarak Suriye, Irak, İran, Türkistan, Semerkant, Endülüs, Kuzey Afrika ve Mısır'da esnaf ve sanatkarlar arasında yaygın olduğu bilinmektedir. Türkler, İslâmiyet'i kabul etmeleri ve Anadolu'ya yerleşmelerinden itibaren fütüvvet ülküsünü benimseyip kendilerine has yiğitlik, cömertlik ve kahramanlık vasıflarıyla süslemişlerdir. Bununla birlikte Ahiliğin temel belirleyicisi olan İslâmî-tasavvufî düşünüş ve yaşayış her devirde ve bölgede geçerliliğini korumuştur.

Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidîmillâh (1180-1225), siyasî ve sosyal durumu gittikçe bozulan devletin otoritesinin yeniden kurulmasında ve içtimai huzurun sağlanmasında fütüvvet birliklerinin büyük

bir güç olacağını düşünmüş ve bu teşekkülleri siyasî otoriteye bağlamada başarı sağlamıştır. Halife Nâsır fütüvvet birliklerini yeniden teşkilâtlandırırken *fütüvvetnâme**'lerde bu birliklerin ilke ve kaidelerini tanzim etmiş, diğer fermanlar gönderip kendilerini fütüvvet teşkilâtına girmeye davet etmiştir. Bu faaliyetin bir parçası olarak ilk defa Anadolu Selçuklu Devleti'yle I. Gıyâseddin Keyhusrev zamanında temas kurmuştur (1204). I. Gıyâseddin Keyhusrev, hocası Mecdüddin İshak'ı (Sadreddin Konevî'nin babası) Bağdat'a Halife Nâsır'a elçi olarak göndermiştir. Mecdüddin İshak dönüşünde, Sultan I. Gıyâseddin'in isteği üzerine Halife Nâsır tarafından gönderilen Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Evhadüddîn-i Kirmânî ve Şeyh Nasirüddin Mahmûd el-Hûyî gibi büyük mürid ve mu-tasavvıfları Anadolu'ya getirmiştir. Bundan sonra Anadolu'nun her tarafında irşad faaliyetlerine başlayan Evhadüddîn-i Kirmânî ve halifeleri için çok sayıda tekke ve zâviye yapılmıştır. Daha sonraları I. İzzeddin Keykâvus ve I. Alâeddin Keykubad'ın da fütüvvet teşkilâtına girmeleriyle Anadolu'da Ahiliğin kuruluşu tamamlanmıştır. Özellikle I. Alâeddin Keykubad zamanında Halife Nâsır'ın meşhur mutasavvıf Şehâbeddin Sühreverdî'yi Anadolu'ya göndermesinin Anadolu'da ahî teşkilâtının kurulmasında önemli bir yeri vardır.

Anadolu'da Ahiliğin kurucusu olarak bilinen ve İran'ın Hoy şehrinde doğan Şeyh Nasirüddin Mahmûd (ö. 1262), sonraları Ahî Evran ismiyle anılmıştır. Özellikle I. Alâeddin Keykubad'ın büyük destek ve yardımıyla, bir taraftan İslâmî-tasavvufî düşünceye ve fütüvvet ilkelerine bağlı kalarak tekke ve zâviyelerde şeyh mürid ilişkilerini, diğer taraftan iş yerlerinde usta, kalfa ve çırac münasebetlerini ve buna bağlı olarak iktisadî hayatı düzenleyen Ahiliğin Anadolu'da kurulup gelişmesinde Ahî Evran'ın büyük rolü olmuştur.

Anadolu'da hızla yayılan bu teşkilâtın mensupları, şehirlerde olduğu gibi köylerde ve uç bölgelerde de büyük nüfuza sahip olmuşlar, Anadolu'da bilhassa XIII. yüzyılda devlet otoritesinin iyice zayıfladığı bir dönemde şehir hayatında yalnızca iktisadî değil, siyasî yönünden de önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Ahîler, bağımsız siyasî bir güç olmamakla birlikte, zaman zaman merkezi otoritenin zayıfladığı, anarşi ve kargaşanın ortaya çıktığı dönemlerde siyasî ve